
Kuloğlu Şeyh İlyâs, Etvâr-ı Seb'a,

Necdet Şengün, İlahiyat Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2015, 286 s.

Kökleri bedî ve fasih bir üslûbu haiz Orhun kitabelerindeki taşlara kazınmış suretteki ilk numunelerine kadar uzanan Türk edebiyatının bir bütün olarak incelenbilmesi ve bu inceleme neticesinde tarihinin kaleme alınabilmesi, ecdâdın telif ettiği hemen hemen bütün eserlerin gün yüzüne çıkartılması ve bu eserlerin tahlil, teŐrih ve tenkidinin yapılarak Türk edebiyat tarihi sahasında sağlam bir zemine oturtulması ile mümkün olabilecektir.

Türk edebiyatı tarihi yazma teŐebbüsünde bulunan Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Fuad Köprülü, Agâh Sırrı Levend, Nihad Sami Banarlı, Ahmet Kabaklı, Atilla Özkırmılı gibi onlarca bilim insanı, bu gayretlerinde başarılı olmuşlar fakat adları bilinmeyen ya da adları bilindiği hâlde kendileri bulunmayan birçok değerli eserin kitaplıklarda el sürülmemiş bir vaziyette durduğunu da söylemeden geçmemişlerdir.

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Necdet Şengün'ün kaleminden ikinci baskısı 2015 senesinde çıkan '*Kuloğlu Şeyh İlyâs, Etvâr-ı Seb'a*' adlı kitabın okuyucu ile buluşması neticesinde, Türk edebiyatı tarihini aydınlatabilme yolunda sağlam bir adım daha atılarak tarihin karanlık köşelerinde saklı kalan Kuloğlu Şeyh İlyâs ilim dünyasında tebellür etmiş ve paha biçilemez eserlerinden bir tanesi transkribe edilip tozlu kitap rafları arasından kurtarılarak gün yüzüne çıkartılmıştır. Şengün'ün bilim âlemine sunmuş olduğu bu kitap, 16. ve 17. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Kuloğlu Şeyh İlyas'ın nefsin mertebelerini anlattığı *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserinin ilmî bir neşridir.

Kitap, ilmî bir neşir çalışması iken tasavvufî kavramlar ışığında yapılan metin incelemesi ile aynı zamanda bir tahlil hüviyetine bürünmüştür. Kitapta eserin müellifi ve türü hakkında ayrıntılı malumatlar verilmiş, ana teması nefis ve nefsin mertebeleri olan eser tasavvufî içerik, kavram ve mazmunlar açısından oldukça zengin olduğundan yapılan tahlil çalışması da dinî ve tasavvufî bir tetkik karakteri kazanmıştır. Kitap giriş ve

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi,
2017, sayı: 42, ss. 259-264.

üç bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda sonuç kısmından evvel kitabın nüshalarının tanıtımına dair fotoğraflar da mevcuttur.

Giriş bölümünde kitabın isimlerini meydana getiren etvâr ve seb'a kelimeleri üzerinde durulup her iki kelime de Türkçe ve Arapça lügatler vasıtasıyla ayrıntılı bir şekilde izah edildikten sonra etvâr ve seb'a kelimelerinin birleşerek 'Yedi Tavır' kavramını oluşturduğu ve literatür hâline gelerek tasavvuftaki yerini aldığı belirtilmiştir. Buna göre bu ifâdenin bir kimsenin insân-ı kâmil makâmına giden yolda nefsin aşması gereken yedi merhaleyi ifade eder olduğu fakat bütün tarikatların kavrama aynı mânâyı verdiklerini söylemenin de mümkün olmadığı vurgulanmıştır (s. 13). Tasavvuftaki manevî terbiyeyi ruh üzerinden yürüten tarikatların uyguladıkları terbiyenin letâif-i insâniyye veya letâif-i hamse olarak ifade edildiği, Nakşibendiyye tarikatının bu sistemi savunan tarikatların başında geldiği ve bu latifelerin sırasıyla kalp, rûh, sır, hafâ, ahfâ; nefsi esas alan etvâr-ı seb'anun ise özellikle Halvetiyye tarîkati müntesiplerince öne çıkarılan yedili bir sistem olduğu belirtilmiştir. Buna göre insânî rûhun sahip olduğu yedi sıfatın emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye ve kâmilenin etvâr-ı seb'a olduğu söylenmiştir (s. 16). Hem letâif-i hamse hem de etvâr-ı seb'a kavramlarının Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Lumua'sı*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kutü'l-Kulûb'ü*, Kelebâzî'nin *et-Taarruf'u*, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si*, El-Hucvurî'nin *Keşfü'l-Mahcûb'u* gibi ilk dönem klasik tasavvuf kaynaklarında yer almadığı; bununla beraber Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmiddîn'i*, Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Fevâihü'l-Cemâl'i*, Şihâbüddîn Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif'i*, Azîzüddîn Nesefî'nin *İnsân-ı Kâmil'i* gibi daha sonraki dönem eserlerinde etvâr-ı seb'aya taalluk eden ifadelerin görüldüğü açıklanmıştır (s. 17).

Etvâr-ı seb'a kavramı üzerinde durulduktan sonra eser üzerinde yapılan çalışmalar, tezler ve yazılan makaleler künyeleriyle verilmiştir. Etvâr-ı Seb'a adlı eserin içeriği, üslûbu, nüshaları, Kuloğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında malumatın verildiği kısma bırakılıp Türk edebiyatında etvâr-ı seb'a yazım geleneğine değinilmiştir. Bu eserler verilirken özellikle Türkçe etvâr-ı seb'alar zikredilip Arapça ve Farsça başta olmak üzere

diğer dillerde yazılan etvâr-ı seb'alar sarf-ı nazar edilmiştir. Bu da İslâm kültür ve medeniyetine mensup milletlerin oluşturduğu etvâr-ı seb'aların tamamını tanıtmamanın mümkün olmamasına bağlanmıştır (s. 21).

Yazarı bilinen Türkçe etvâr-ı seb'alar tanıtılırken hem konunun hangi yüzyıllarda daha önemli görüldüğünü ifade etmesi hem de bir takım hataları önlemesi bakımından Türkçe kaleme alınmış etvâr-ı seb'a müellif ve eserleri tanıtılırken kronolojik bir sıra takip etmenin yerinde olacağı düşünüldüğü 14. yüzyıldan başlanıp 19. yüzyıla kadar yazılmış etvâr-ı seb'alar yazılış tarihlerine göre zikredilmiştir. Bu eserler sadece zikredilmekle kalınmamış aynı zamanda bunların her birisinin hangi kütüphane ve hangi numarada kayıtlı olduğu bütün ayrıntılarıyla verilerek üzerlerinde yapılan çalışmalar var ise kimlerin nerede çalıştığı da bu ayrıntıya dâhil edilmiştir (ss. 21-34). Yazarı bilinmeyen Türkçe etvâr-ı seb'aların da hangi kütüphanelerde kaçar adet olduğu yine künyeleriyle beraber verilmiştir (ss. 35-37).

Kitabın birinci bölümünde Kuloğlu Şeyh İlyas'ın hayatı, eserleri ve şahsiyeti üzerinde durulmuştur. Kuloğlu'nun doğum tarihinin bilinmediği ve adının şuaara tezkirelerinde geçmediği, eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla 16. yüzyılın ikinci yarısı ile on yedinci yüzyılın ilk yarısında yaşam sürdüğü, hakkında bu güne kadar bir makale dışında kapsamlı bilimsel çalışmaların yapılmadığı ifade edilmiştir (ss. 39-43). Birinci bölümün ikinci kısmında eserleri üzerinde durulmuş ve eserlerinin Dîvân-ı Hümâyûn, Dîvân-ı Mesâbîh, Bâğ-ı Behişt, Silsile-nâme, Mevlîd-i Nebî ve Etvâr-ı Seb'a olduğu belirtilerek her birisinin nüshası/nüshaları ve muhtevası hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Kuloğlu'nun gizli kalmış birer hazine kıymetindeki eserlerinde tasavvufî kimliği ve kişiliğinin ön plana çıktığı, şer-i şerîfe ve ehl-i sünnet inancına muğâyir herhangi bir ifadenin olmadığı, döneminin geleneksel kurallarına çok da önem vermeyip âlimleri devlet adamlarına tercih eden bir kişiliğe sahip olduğu tespit edilmiştir (ss. 43-52).

Kitabın ikinci bölümü metin tahliline ayrılmıştır. Bu bölüm de kendi içerisinde üçe ayrılıp birinci kısmında nefsin mertebeleri ve rüyalar iş-

lenmiş, ikinci kısımda din ve son kısımda da tasavvuf çatısı altında metin tahlil edilmiştir. Nefsin mertebeleri nefs-i emmâreden nefs-i kâmileye kadar metinden örnekler verilmek suretiyle işlenmiştir (ss. 53-69). Din bahsinde Allah, peygamberler, kutsak kitaplar, âhiret ile ilgili mefhumlar, ibâdetler, âyetler, hadîsler, melekler, önemli gün ve geceler, ölüm, şeytan ve tevbe kavramları incelenmiş (ss. 69-95); tasavvuf bahsinde ise eser, tasavvufun en önemli meselelerinden olan nefis konusunu esas aldığından insanın elest bezminde yaratılışından insân-ı kâmile giden yoldaki serüvenini ve bu yolculuktaki ana unsurlar ön plana çıkarılmaya çalışılmış ve incelemeye alınan kavramlar bu doğrultuda seçilmiştir. Konu bütünlüğü sağlanması açısından diğer bir çok tasavvufi kavram dışarıda bırakılmıştır. Bu doğrultuda tasavvuf bahsinde elest bezmi, insan, gönül, aşk, seyr u sülûk, nefis, mürîd-mürşid, vahdet-kesret, fakr, gaflet ve fenâ-bekâ gibi tasavvufun temel kavramları ele alınmıştır (ss. 95-110). Bütün bu kavramlar incelenirken öncelikle çeşitli lügatlerden, tasavvufi kaynaklardan istifade edilmiş ve ardından Kuloğlu'nun ilgili beyitleri ile izah edilen kavramlar zenginleştirilmiştir.

262

OMÜİFD

Üçüncü Bölüm'de çalışmaya kaynaklık eden Etvâr-ı Seb'a metni verilmeden evvel eserin nüshaları tavsif edilmiştir. Eserin biri Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6266 arşiv numarasıyla kayıtlı Bâğ-ı Behişt adlı eserle aynı cilt içinde 251^b - 308^a yaprakları arasında ve diğeri Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi Koleksiyonu yazma numarası 1003'te 350-392 numaralı yapraklar arasında olmak üzere iki nüshası tespit edilmiş ve metin tenkidi bu nüshalar üzerinden yapılmıştır (ss. 111-113). Bunun hemen sonrasında metnin kurulumunda takip edilen usûl ve esaslar sıralanıp metin verilmiştir. Metnin kurulumunda takip edilen usûl ve esasların maddeler halinde sıralandığı kısımda metin oluşturulurken A nüshasının (Manisa İl Halk Kütüphanesi nüshası) esas alındığı, bu nüshanın metnin S nüshası (Süleymaniye Kütüphanesi nüshası) ile mukayese edildiği, her iki nüshanın karşılaştırılmasında oluşan farkların ve nüshaların sayfa numaralarının dipnotta gösterildiği; manzumelerde vezin, üslûp ve anlam gibi birtakım ölçütlere uygunluk bakımından en doğru kelimenin seçilmeye çalışıldığı, her manzumeye bir numara verildiği ve numarala-

rın altına da ilgili şiirin vezin tespiti yapıldığı ifade edilmiştir. Metin kurulumunda çok sık olmasa da metin tamirine gidildiği, metne sonradan ilave edilen atıf vâvlarının [] işareti ile paranteze alındığı, âyet ve hadis iktibaslarının italik olarak yazıldığı ve çalışmanın tahlil bölümünde açıklandığı için bu iktibasların tercümelerinin dipnotta verilmediği belirtilmiştir (ss. 113-115).

Etvâr-ı Seb'a tıpkı bir dîvân gibi hecâ sistemine göre tertip edilmiş, şiirler elif harfinden ye harfine kadar sıralanıp yedi başlık altında tanzim edilmiştir. Her başlıkta etvâr-ı seb'ayı ifade eden nefsin mertebeleri ile ilgili bir âyet yazılmıştır. Eser 66 gazel-i mutavvel ve 17 mesnevîden müteşekkildir. İçerisindeki mesnevîler, gazellerin arasında yer alırken klasik mesnevîler gibi bir konuyu baştan sona işleyen uzun mesnevîler olmayıp beyit sayısı genellikle on beş on altı arasında değişen ve mesnevî olmasını yalnızca kafiye düzenine borçlu olan nazım şekli olarak karşımıza çıkarmaktadır. Mesnevîler genellikle kısa aruz kalıpları ile yazılırken gazeller daha çok uzun kalıplarla kaleme alınmıştır. Metinde hatırı sayılır miktarda Arapça ve Farsça kelime mevcuttur. Bunun yanı sıra Türkçe kökenli arkaik kelimeler de yer yer mısralar arasına serpiştirilmiştir.

Eserde üç ana üslûbun varlığı hissedilir. Bunlardan ilki nasîhat üslûbudur. Bu üslûpta bir şeyh olarak Kuloğlu'nun müritlerine, müntesiplerine veya hedef kitle olarak seçtiği kimselere karşı kötülükten men edip iyiliğe sevk edici çağrı dili kullandığı görülür. İkincisi daha çok dinî bilgilerin aktarıldığı tasvîr ve tanım dilidir. Üçüncüsü de rüyaların anlatıldığı kısımlarda şart kipi kullanılarak tercih edilen üslûptur. Fakat yine de bu üç üslup birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Çalışmanın asıl konusu edebî sanatlar olmadığından, eserde geçen bütün sanatlar tek tek ele alınıp değerlendirilmemiş olmakla birlikte Kuloğlu'nun sıkça kullandığı ve hemen göze çarpan cinas sanatına dair metinden alıntılar yapılmak suretiyle malumat verilmiştir.

Çalışmada Sühreverdî, İbn-i Arabî, Gazalî ve Necmeddin-i Kübrâ gibi tasavvufî düşünce ekollerinde derin izler bırakmış sûfî ve âlimlerin eserlerine atıflarda bulunulmuş; Ethem Cebecioğlu'nun Tasavvuf Terim-

leri ve Deyimleri Sözlüğü, Süleyman Uludağ'ın Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İskender Pala'nın Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü gibi tasavvuf ve edebiyat alanında yazılmış terminolojik sözlükler yardımıyla da dinî ve tasavvufî mefhumlar izah edilmiştir. Bu açıdan eser, ulaştığı ve kullandığı kaynak bakımından oldukça zengindir.

Şengün'ün uzun ve yorucu çalışmaları neticesinde ilim âleminin istifadesine sunduğu bu kitabın, başka *Etvâr-ı Seb'a* çalışmalarına öncülük ve kaynaklık edeceği şüphesizdir. Bu güne kadar *Etvâr-ı Seb'a* konusunda makale ve yüksek lisans düzeyinde yapılan bilimsel çalışmalar yapılmış ise de, sayıları oldukça yetersiz olan bu araştırma ve incelemelerin Şengün'ün bu çalışması ile artacağı; tekke edebiyatı ve tasavvuf tarihi alanlarında çalışacak olanlara ilham vereceği şüphesizdir. Kitabın Türk dili ve edebiyat tarihi açısından da bilim dünyasına bir katkı mahiyetinde olması kitabın kıymetini artıran bir başka özelliğidir.

264

OMÜİFD

MURAT VANLI
[ARŞ. GÖR., OMÜİF]